

ÜTOPYALARDA COĞRAFI MEKÂN¹

GEOGRAPHICAL SPACE IN UTOPIAS

Yrd. Doç. Dr. Mehmet BAYARTAN

İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü,
Beşeri ve İktisadi Coğrafya Anabilim Dalı

Özet: Coğrafi keşiflerin yoğun bir şekilde sürdüğü dönemde (1450-1650) Thomas More tarafından 1516'da yazılan *Ütopya* adlı yapıta da konu olan "ütopya" kavramı, neredeyse insanlık tarihi kadar eskidir. Zaman-insan-mekân arasında dolaşan, geçmiş-günümüz ve gelecek süreçlerini içeriğinde barındıran öylesine geniş, bir o kadar da derin ve zengin bir anlama sahiptir ütopyalar. Hiç şüphe yoktur ki, ütopya her alanda vardır. Olumlu veya olumsuz bir düşünsel tasarımın her birinde coğrafi açıdan değerlendirilebilecek mekânsal tasvirin ütopyalarda mutlak bir bilgi olarak yer aldığını gözlemlemekteyiz. Zira coğrafi alan, mekânsal kurgununun çizilmesinde çeşitlilik sağlayacak kadar geniştir. Ayrıca çok çeşitli coğrafi unsur içinde temellendirilebilecek konular olduğu gibi aynı mekân üzerinde çok çeşitlilik de sözkonusu olabilmektedir. Çalışmada konu, ütopya-mekân ilişkisi göz önüne alınarak üç grupta incelenmiş ve her grup için ütopya çalışmalarından örnekler verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Ütopya, Coğrafya, Şehir, Planlama.

Abstract: The concept of utopia, as presented by Thomas More in his *Utopia*, written in 1516, in the age of intensive geographical explorations (1450-1650), is almost as old as the history of humanity. Utopias have very wide, deep and rich meanings pertaining to the concepts of time-human-space and including all the processes of the past-present-future. There are, no doubt, utopias in every field. We observe that spatial descriptions, which can be evaluated from the aspect of geography in all the positive or negative versions, exist as absolute sources of knowledge in utopias. For geographical space is wide enough to provide diversity

¹ Bu yazıyı okuyarak görüş ve tavsiyelerini esirgemeyen Prof. Dr. Süha Göney'e, desteklerinden dolayı Prof. Dr. Nazmiye Özgüç'e, Yrd. Doç. Dr. Şenay Kara'ya ve sayın Ayşe Yıldızhan Göney'e teşekkür ederim.

in the depiction of spatial design. Moreover, while there are subjects that can be presented as based upon many different geographical elements, there is also the possibility for great diversity in one single space. In this article, this subject has been analysed in three categories by taking into consideration the utopia-space relationship and each category has been exemplified with various works on utopias.

Key Words: Utopia, Geography, City, Planning.

Birçok yazında tarifiyle karşılaştığımız “ütopya” sözcüğünü, “coğrafi mekân” açısından içinde barındırdığı “yer/mekân” anlamından dolayı, bir kez daha; bu özelliği ortaya koyabilmek amacıyla tanımladık. “Ütopya” sözcüğü Yunancada yer/mekân anlamına gelen “topos”un başına olumsuzluk takısı eklenerek türetilmiştir. Bu haliyle *u-topos*: olmayan yer, yok-ülke anlamına gelmektedir². Bir başka tanımda ütopya, aslında olmayan fakat tasarlanmış ideal toplum ve devlet şekli anlamını taşır. Köken olarak Yunanca "yok/olmayan" anlamındaki *ou (outopia)*, "mükemmel olan" anlamındaki *eu (eutopia)* ve "yer/toprak/ülke" anlamındaki *topos* sözcüklerinden türemiştir³. Türk Dil Kurumu'nun sözlüğünde ütopya; “Gerçekleştirilmesi imkânsız tasarı veya düşünce⁴”. Yine Türk Dil Kurumunun sözlüğünde ütopya, “Düşülke⁵” olarak tanımlanmıştır. Ütopya için yapılan bu ikinci tanım ise toplumsal bir kavram olmanın yanı sıra, mekânsal bir kavramı da işaret etmesinden dolayı dikkat çekicidir.

Farklı düşüncelerin çeşitliliği içinde yeryüzünde farklı disiplinlerde yer edinerek tartışma yaratan “Ütopya” sözcüğü ilk kez İngiliz yazar Thomas More’un (1478–1535), 1516 tarihinde yayınlanan *Ütopya* adlı eserinde Yunanca kökenli bir terim olarak kullanılmıştır.

İnsanlık tarihinin bilinen en eski dönemlerinden beri çevreyi tanıma isteği yanında, keşif ve ekonomik amaçlı göçlerin, gezilerin de varlığı bilinmektedir. Nehir-vadi uygarlıkları, Akdeniz uygarlıkları, Antik Dönem uygarlıkları, Roma ve Arap dünyasında birçok coğrafi keşif hareketlerinin varlığı bilinir. Fakat

² Thomas More, *Ütopya*, çev. Sadık Usta, İstanbul: Kaynak Yayınları, 2005, s.5.

³ <http://tr.wikipedia.org/wiki/%C3%9Ctopya>

⁴ <http://tdkterim.gov.tr/bati/?kelime=%FCtopya&kategori=terim&hng=md>

⁵ <http://tdkterim.gov.tr/bati/?kelime=%FCtopya&kategori=terim&hng=md>

etkileri, sonuçları ve yoğunlukları bakımından coğrafi keşiflerin yoğunlaştığı dönem 1450-1650 arasındaki 200 yıllık bir süreci kapsayan dönemdir. İnsanları bu keşiflere iten nedenler din, ekonomi ve teknoloji ekseninde yoğunlaşmaktadır. Keşifler, ilk çağlardan beri süregelen mitolojiler, maceraperestlik ve kahramanlık, ulusal rekabet ve sömürgeci tutku, politik organizasyonun güçlendirilmesi, askeri üstünlük sağlanması ve içinde bulunulan coğrafi konum gibi nedenlerden kaynaklanmıştır⁶. Bu nedenle insanın doğa bilgisinin gittikçe artmasında büyük katkısı olan coğrafi keşifler, ütopyacı geleneğin gelişmesinde önemli rol oynamıştır⁷.

İlk çağlardan beri üretilen ütopyalar kendi dönemlerinin bilgisine uygun olarak geliştirilmişlerdir. Ancak ütopya kurgusu, çoğu zaman her biri dönemin ekonomik, sosyal, siyasal, askeri ve hatta psikolojik olumsuzluklarına atfedilerek üretilmiş ve dönemlerine ait memnuniyetsizliklerin birer yansıması olarak ortaya konmuştur. Şüphesiz ütopyalar geleceğe dair bir kurgu taşır. Geleceğe atfedilen bu düşünsel üretim tarzında, istenilen veya arzu edilen çevre beklentisinin zemine yayılması ve kurgunun birçok yerinde çevre üzerine tasarımların bulunması dikkat çekicidir.

Ütopyaların bazıları –hatta çoğu- ideal bir toplumu ve bu toplumun içinde yaşadığı mekânı konu alırken ve “varolmayan yer”, “iyi yer”, “mutlu yer” gibi sözcüklerle ve çizgilerle ifade edilerek özlenen, örnek alınması gereken ideal bir toplum ve mekân anlatırken; bazı ütopyalar ise, tam tersine; insanların baskı altında tutulduğu ve hayatlarından pek de memnun olmadığı toplumları anlatmaktadır. Bu tür ütopyalar; “anti-ütopyalar”, “karşı-ütopyalar”, “ters-ütopyalar” ya da “distopyalar” olarak adlandırılırlar.

Olumlu veya olumsuz bir düşünsel tasarımın her birinde coğrafi açıdan değerlendirilebilecek mekânsal tasvirin ütopyalarda mutlak bir bilgi olarak yer aldığını söylemek yanlış olmayacaktır. Zira coğrafi alan, mekânsal kurgunun çizilmesinde çeşitlilik sağlayacak kadar geniştir. Ayrıca çok çeşitli coğrafi unsur içinde temellendirilebilecek konular olduğu gibi aynı mekân üzerinde çok çeşitlilik de sözkonusu olabilmektedir. Burada önemli olan kurgunun insan-

⁶ A. Mesut Küçükcalay, *Coğrafi Keşifler ve Ekonomiler*, Konya: Çizgi Yayınevi, 2001, s. 305.

⁷ Kolektif, *Antikçağ Ütopyaları: Platon'dan Jambulos'a*, çev. Sadık Usta, İstanbul: Kaynak Yayınları, 2005, s.16.

zaman-mekân üçgeni içinde ne derecede geliştirildiğidir. İstisnasız denilebilir ki, hemen hemen tüm zamanların ütopyalarında, tarihsel bir anlam taşıyan çoğu kurguda, dönemin özelliklerini yansıtacak işaretler bulunur. Fakat esas olarak kurguda geleceğe dair bir atıf sözkonusudur. Bununla birlikte mekânsal açıdan daima temel teşkil edecek bir bilgi içermektedir. Çünkü bilgi, tasarıma yön verecek bir mahiyet taşır. Olmayan yer düşüncesinde dahi bir yer bilgisi sözkonusudur. Zira kelimenin kökeninde zaten bir mekân bilgisi yer almaktadır; “ütopya” kelimesinin içinde barındırdığı anlama bakıldığında “topos” kelimesi yer anlamına geldiğinden zaten bir mekânsal ifade sözkonusudur. Ütopya, olumsuzluk belirten “u” önekiyle birlikte kullanıldığında “olmayan yer” manasına gelmektedir. Fakat bu kelime, olmayan anlamını içeren bu haliyle bile yine de bir “yer” kavramına işaret etmektedir. Bu nedendir ki hayali de olsa coğrafi mekân üzerine oturtulmuş bir kurgu sözkonusudur. Mekânın zihindeki tasarımına temel olabilecek coğrafi unsurlar, çoğu zaman gerçektir. Kurgulanan ütopyalarda dünya, bölge, ülke, şehir ile beşeri faaliyetler sözkonusu olduğunda, insan-mekân ilişkisinin de bu bilgi doğrultusunda kurgulanarak geliştirildiğini görmekteyiz. Bireysel yaşamdan, işbirliğine dayanan toplumsal yaşantıya kadar hemen her kurgu bir mekân üzerinde gerçekleşmektedir. Fakat bu alan üzerinde yaşayan insanların kurgusal özellikleri değişebilmektedir.

Ütopya isimlerinde çoğu zaman coğrafi mekân vurgusuna, içeriklerinde ise mekâna ait tasarımlara önem verilmesi oldukça anlamlıdır. Coğrafi mekâna ilişkin işaretleri; ütopyaların amaçlarında ve insanı, toplumu ya da dünyayı algılayış biçimlerinde aramak gerekir. Öncelikle aranılan kusursuz toplum için temel teşkil edebilecek uygun bir mekânsal zemin tasarlanmalıdır. Bu durumda mekân, her şeyin temelini oluşturan önemli bir etken olarak görülmektedir⁸.

Ütopyalarda kurgu tasvir edilmiş bir mekânın üzerine yapıldığından mekânın, olanla olmayan arasında adeta bir köprü misali geçiş yapmakta olduğu görülür. Coğrafi mekân esas itibarıyla gerçektir ve ütopya bu mekân üzerinde gelişir. Bu nedenle hedef alternatif bir toplum projesi ortaya koymak olduğu halde eser

⁸ Sinan Malkoç, 2006, “Batı Algısında Ütopyaların Mekânsal Zeminleri”, *Sosyoloji ve Coğrafya*, Prof. Dr. Süha Göney ve Prof. Dr. Sabahattin Güllü’ye Saygı, İstanbul: Türk Sosyolojisi Araştırmaları Sosyoloji Yılığ-Kitap15, 2006, s. 182-183.

isimlerinde çoğu kez toplum ya da devletten çok mekân vurgusuna yer verilmesinin anlamı bu olmalıdır⁹.

Ütopyalarda coğrafi mekân kurgusunun, bir başka deyişle çevre tasarımının örneklerini birçok yapıtta görmek mümkündür. Ütopya ve ütopya düşüncesi içinde çeşitlenmiş olan kurguları¹⁰ coğrafi açıdan değerlendirdiğimizde, mekân kurgusunun esas itibariyle karşımıza üç şekilde çıktığını görmekteyiz:

Bunlardan *birincisi* var olan yerler üzerine kurgulanan ütopyalardır. Örneğin dağlarla insanlar arasındaki ilişkiye bakacak olursak oldukça ilginç kurguların yapıldığına şahit oluruz. Yunanlıların yeryüzünün en yüksek dağı olduğuna inandıkları Olimpos¹¹ dağının bulutlar arasında kalan kısmı tanrılara gerekli gizliliği sunmaktaydı. Homeros'un dizelerine göre onun doruğunda rüzgârlar esmez ve kar yağmaz. Dorukta hava tertemizdir; tanrılar orada sonsuz yaşamları boyunca sürecek bir mutluluk içindedirler (Resim 1).

Yine korku ve saygıyla karışık bir bakış attıkları Himalayalar'dan esinlenen Kuzey Hindistanlılar daha uzaklarda Meru Dağı olarak adlandırdıkları dağ üzerinde "suları tatlı ırmaklar, kutsal varlıklar olarak Deva'lar ve şarkıcıları Gandharvalar ile birlikte kadın Apsaraların oturdukları altın evler" vardır. Aynı şekilde Japonların da kendileri için tüm peyzajlarında belirtilen ve sanatlarında sürekli olarak anılan tanrıçaları Fujiyama dağıyla ilgili bilgiler insanlar ve dağlar arasındaki ilişkinin bir başka örneğini oluşturmaktadır¹². Benzer şekilde, Ekvator boyunca çoğu büyük Avrupalı kâşifler çeşitli şan-şeref ve zenginlik arayışı içinde olmuşlar; örneğin "Amerikan efsanesindeki bir gölün üzerine kurulmuş, her sabah, ihtişam ve yoğunlukta gerçek gündeğümünü gölgede bırakan ikinci bir gündeğümü gibi parlayan bir altın şehirde yaşadığı söylenen El Dorado'nun krallığı"nın tutkuyla aramışlardı¹³.

⁹ Sinan Malkoç, 2006, a.g.m., s. 183.

¹⁰ Distopya, Ekotopya vs.

¹¹ Olimpos adı tarihsel kaynaklarda birden fazla yerde tepe ve dağ adı olarak da geçmektedir (bk: Bilge Umar, *Türkiye'deki Tarihsel Yer Adları*, 1993; Pierre Grimal, *Mitoloji Sözlüğü*, 1997; Azra Erhat, *Mitoloji Sözlüğü*, 1989).

¹² J. Daniel, J. Boorstin, *Keşifler ve Buluşlar*, çev. Fatoş Dilber, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1996, s. 84-85.

¹³ G.Guadalupi ve A.Shugaar, *Ekvator Hikayeleri. Sıfır Enlemi*, çev. N. Özgüç, Ankara: TÜBİTAK Popüler Bilim Kitapları 188, 2004, s. 23-24.

Resim 1: Olimpos Dağı'nın bulutlar arasında kalan kısmı Zeus ve Olimpos'lu Tanrıların (Monsiau tarafından çizilmiş) temsili resmi.

Kaynak: <http://homepage.mac.com>

İkinci olarak da coğrafi mekânların betimlenmesinde bir bilgi kaynağı olarak coğrafya bilgisinin kullanılması: bir başka deyişle gerçekte olmayan bir mekânın coğrafi bilgiler kullanmak yoluyla varmış gibi gösterilmesidir. Yani hayali bir kurgunun açıklanabilmesi amacıyla gerçek coğrafi mekâna ilişkin bilgilerin kullanılmasıdır. Bununla ilgili olarak gösterilebilecek en iyi örneği Thomas More'un *Ütopya* (Latince adıyla *De Optima Reipublicae Statu, deque Nova Insula Utopia*) adlı eserinde anlatılan "Ütopya adası" oluşturur.

Adayla ilgili hususlar, Portekizli Raphael Hythlodeus adında bir gezgin denizci tarafından anlatılmaktadır. Gezgin adeta adayı görmüş gibi tasvir etmekte ve

gördüğü, içinde bir süre yaşadığı bir ülkeyi ve insanların yaşam düzenlerini anlatmaktadır¹⁴. Bu tanımlama bir yanıyla öteki gerçeklik düzlemine ilişkin bir göndermedir. More, Dünyadaki sistemleri küçük bir yeryüzü parçasında çözümlmek ve insanlara sanki bu adanın yeryüzü üzerinde herhangi bir yerde olduğunu hissettirmek ister gibidir. Basit yaşamları olan, çok sade giyinen insanların yaşadığı; temizlik, sağlık ve müziğin özellikle vurgulandığı; özel mülkiyetin olmadığı ve günde 8 saat çalışıldığı düşünülen 54 mükemmel yerleşmenin yer aldığı bu ada bir yanıyla bir gerçek ada olarak tasarlanmıştır ve yerkürenin üzerindedir, fakat bir yandan da düşür ve imgelem olarak değişik bir yerleşimin farkındalığını hissettirir¹⁵. Bu grupta incelediğimiz kurgular bu coğrafi bilgi üzerine inşa edilmiştir. Bu bilgi varlıktan ortaya çıkarak olmayan ve çoğu zaman da arzulanan veya olması istenen bir düşsel olgunluğa doğru yol alır (Resim 2).

Resim 2: Thomas More'un Ütopya Adası
Kaynak: <http://www.historycooperative.org>

- ¹⁴ Turan Güven, "Yokülleler... Düş Ülkeler...", 2004, <http://www.vykultur.com.tr/kitaplik/76/gturan.html>, (25.10.2008).
- ¹⁵ Benya Bakır Şen, "Bir Ütopyaçılık Olarak Sanatçının Yaşamsal Deneyimi Dönüştürme Tutkusu", Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Resim-İş Eğitimi Anabilim Dalı, 2006, s. 10-11.

More'un ütopyasıyla birçok özelliği paylaşan *New Atlantis* adlı ütopya derneği de Francis Bacon öncülüğünde 1622'de kurulmuştu. Ancak Bacon ailelerin yapısı ve rolü üzerine daha fazla dikkat harcıyordu. Bu bağlamda önerilerde bulunuyordu ki bunlardan birisi yaşlıların 1000 m derinlikte mağaralara konulması ve yaşamı uzatacak kimyasallar bulununcaya kadar o durumda tutulmalarının sağlanmasıydı¹⁶.

Aynı tarzda kurgulanmış olan ütopyalara bir başka örnek ise, "*La Città del Sole*" adıyla 1602 yılında kaleme alınmış olan Güneş Ülkesi / Güneş Kenti'dir. Bu eser, Thomasso Campanella'nın günün birinde gerçekleşeceğini umduğu ütöpik bir kurguyu ortaya koyduğu eserdir. Okyanusta kaybolmuş bir ada üzerinde kurulmuş olan Güneş Ülkesi / Güneş Kenti, kusursuz bir siteyi keşfeden bir gemicinin anlatısıdır. Gezgin, Colomb'un gemicilerinden biridir ve Cenevizli'dir ve site de böylece bir yeni dünya olmaktadır. Batıda değil de doğuda konumlanan site Taprobana Adası -Hindistan'ın güneyindeki Seylan- üzerinde yer alır ve *Hindistan'dan gelme bir halkın mekânıdır*¹⁷. Campanella da tıpkı Thomas More gibi kurgusunu coğrafi bir mekân üzerinde oluşturmuştur (Resim: 3, 4).

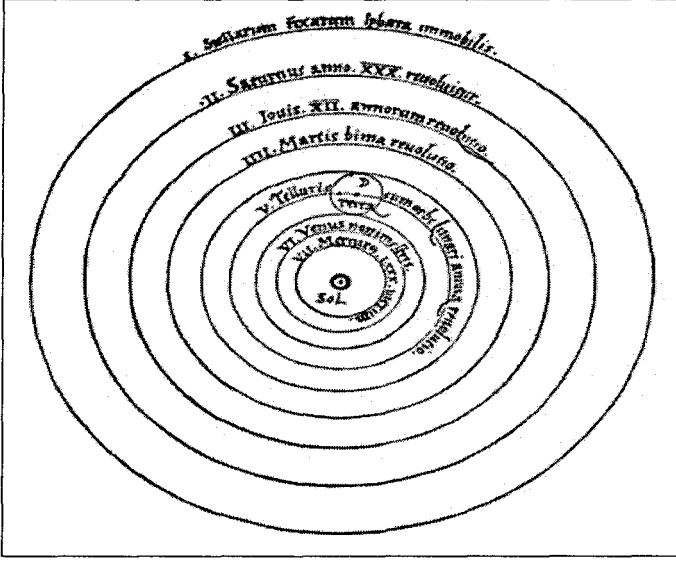
Coğrafi keşiflerin yoğun olduğu döneme paralel olarak gelişen ütopya geleneğinde, keşfin ön plana çıktığı görülmektedir. Anlatımların büyük bir kısmında ana karadan uzak veya kopuk bir betimleme sözkonusudur. Ütopyalarda düşünülen toplum, en iyi ve eksiksiz yaşama düzenine sahip olduğundan, değişikliğe, her türlü dış etkiye kapalı, kesin bir örnektir. İşte bu bakımdan da, ütopyacının amacına en elverişli düşen yer biçimi ada olarak kurgulanmıştır. Dışarıya kapalı ada, Platon'dan beri toplumsal ütopyalar için en uygun yer olarak görülmüş, ütopya yazarları çoğunlukla birer adayı anlatmışlardır¹⁸. Bu nedenle ideal toplum düzeninin bağımsız olarak kurulabileceği uygun bir mekânın ancak ada olabileceği düşünülmektedir. Fakat esas itibariyle böylesine mükemmel bir ortam kurgulamak için, birçok hususun düşünülerek bir hareket noktası oluşturulması gerektiği kanısındayız. Dolayısıyla konuya açıklık getireceğini düşündüğümüz bir bakışla, siyasi açıdan bir ada olmanın avantajlarını ortaya koymak gerekir.

¹⁶ Frank Cunningham, "Cities: a philosophical inquiry", *Research Bulletin* 39, Centre for Urban and Community Studies, 2007, www.urbancentre.utoronto.ca

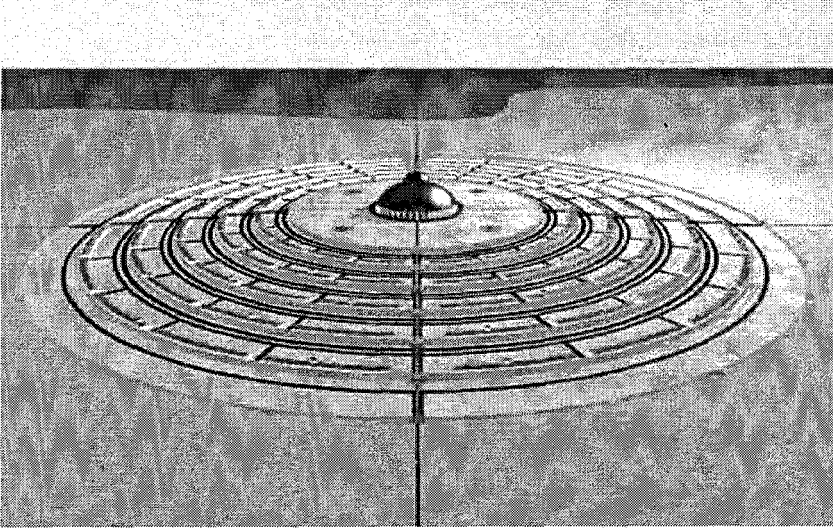
¹⁷ Michéle Riot Sarcey ve diğ., *Ütopyalar Sözlüğü*, çev. Turhan Ilgaz, İstanbul: Sel Yayıncılık, 2003, s. 49.

¹⁸ Akşit Göktürk, *Ada, İngiliz Yazınında Ada Kavramı*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2004, s. 17.

Resim 3: Tommaso Campanella'nın Güneş ülkesi/Güneş kenti.
Kaynak: <http://www.edicolaweb.net>

Resim 4: Tommaso Campanella'nın Güneş ülkesi/Güneş kenti.
Kaynak: <http://www.universutopia.net>

Ada devletleri denizler tarafından çevrilmiş olan ve siyasi coğrafyada, deniz etkisinin devletin siyasi hayatı ve iktisadi faaliyetlerinde hâkim rol oynadığı ülkeler ifade edilmektedir. Ada devletleri, yakınındaki kıtalardan denizlerle ayrılmıştır. Böylece bir bakıma tecrit edilmiş durumdadır. Bu nedenle ada devletlerinde denizin sağladığı emniyet zahiridir. Dolayısıyla ada devletlerini koruyan deniz değil, denize olan hâkimiyettir. Bu hâkimiyet zayıfladığı veya ortadan kalktığı takdirde ada devleti teslim olmakta ve başka kuvvet adada hâkimiyet kurmaktadır. Adalar muhafaza edilebilir mevkiiler olarak emniyetli, devamlı ve etkili siyasi organizasyonların kurulmasına uygundur. Adaların emin yerler oluşu, tarihin en eski zamanlarından beri insanların dikkatini çekmiştir. Adalar, deniz ulaşımının uğrak merkezleridir. Kıyılardan adalara gidiş, aynı mesafede kara ulaşımından daha kolaydır. Ulaşımı engelleyecek dağ, çöl, orman gibi engeller mevcut değildir. Siyasi coğrafya bakımından ada şu üç yönden dikkat çekmektedir. Bunlardan birincisi adanın kendine yeterliliği, ikincisi yakınındaki kıta ile birlikte siyasi ve iktisadi bütün teşkil edebilmesi ve üçüncüsü önemli deniz yolları üzerinde uğrak ve durak mevki vazifesini görebilmesidir. Bütün bu hususlar, başka kelimelerle karşısındaki kara kütesine göre mevki ve münasebetlerinin önemi, adanın siyasi değerini arttırmakta veya hafifletmektedir. İklimin elverişli şartlar arzettiği yerlerde adalar süratli ve yakınındaki kara parçalarını etkileyici şekilde yoğun gelişmelere sahne olmuştur¹⁹. İşte bu açıdan da görüldüğü gibi, adaların ütopya kurgularına önemli bir coğrafi mekân olarak seçilmesi bir tesadüf olmasa gerek.

Üçüncü gruptaki tasarımlar, daha sonra büyük oranda ütöpik olmaktan çıkarak gerçekleştirilmek üzere uygulamaya konulan ütopyalardır. Bunlar kendi içinde mimari unsurlara ait tasarımlar ve bölgesel planlamaya ait tasarımlar olmak üzere iki kısımda incelenebilir. Fakat gerek mimari unsurlara ait tasarımlar gerekse bölgesel planlamaya ait tasarımların tümü bu kategoride yer almayabilir. Konuyla ilgili olarak ayırımında çakışma yaratmamak için olabirliği yüksek olan mekânsal özellikler üzerinde durmaya çalıştık.

---

¹⁹ Süha Göney, *Siyasi Coğrafya*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 1993, s. 118-120.

Özellikle mimari tasarımlarla ilgili ütopyik kurguların örneklerine geçmişten beri rastlamak mümkündür. Bunlar içinde çok dikkat çeken, hatta hayretler içinde bıraktıran, tasarımların varlığı da bilinmektedir. Daha çok mimarları ilgilendirdiğinden üzerinde fazla durulmayacaksa da, bir kültür ögesi olan mimari biçimler ile coğrafyanın ilişkisi çok sıkı ve güçlüdür. Bu bağlamda mekânı değişime uğratan maddi kültür unsuru olarak konutlar ve yerleşmeler coğrafyacıların ana konuları olarak ele alınmaktadır²⁰. Özellikle kentsel alanlarda çok daha fazla ve kitlesel olarak öne çıkan, yerleşim birimlerinin temelini oluşturan mimari unsurlar; askeri, ekonomik, sosyal, kültürel ve politik sistemleri temsil etmeleri nedeniyle de kentlerde önemli bir yere sahiptir.

İkinci kısımda yer alan bölgesel planlamada, hem yerleşim açısından hem de faaliyet alanı açısından “kırsal” ve “kentsel” olarak iki ayrı inceleme konusu oluşturacak bir ayrıma daha gidilir. Gerek kırsal gerekse kentsel alanlarda her yerleşim biriminde kurguların çeşitlenmesine zemin hazırlayan; nüfusun faaliyet alanları ve yerleşim düzenlerinin belirlenmesi oldukça önemlidir -çeşitlilik ve dinamizmin yanısıra yaşam biçimleri de bu çizgide anlam kazanır.

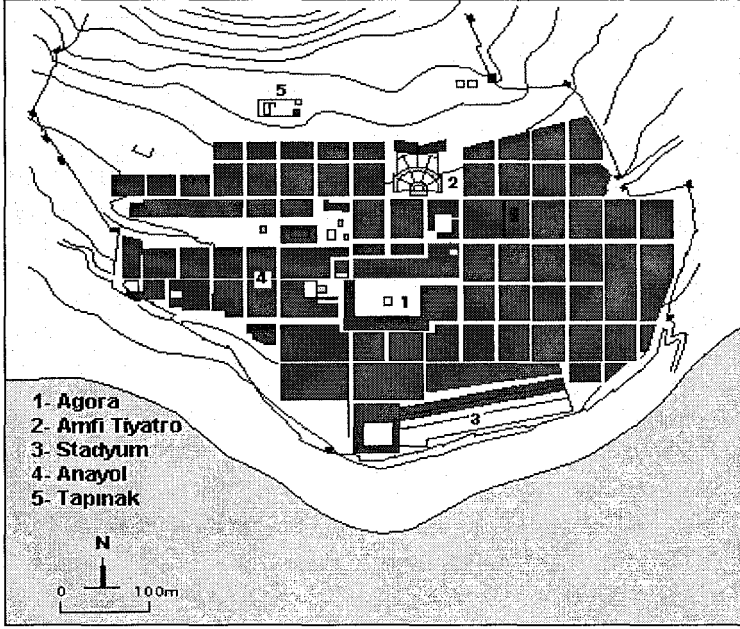
Mısırlılardan Azteklere, Roma İmparatorluğu’ndan Rönesans Avrupa’sına kadar her yerde şehirler planlandığını biliyoruz. “İdeal şehir” tasarımı kavramı da yüzyıllarca en iyi zekâları meşgul etmiş, sürekli peşinden koşulup, araştırılan bir kavram ya da model olmuştur²¹.

Konuyla ilgili olarak ütopyik kentsel planlama ilkelerinin, ütopyik olmaktan çıkıp daha sonra kısmen veya tamamen gerçekleştirilmiş olan tasarımlardır. M.Ö. 5. yüzyılda yaşamış ve kent plancısı olarak tanınmış olan Miletli Mimar Hippodamus, bizim için oldukça somut bir örnek teşkil eder. Hippodamus, eşitlikçi devlet teorisini şehir planlamasında uygulayarak gerçekleştirdiği tasarımıyla günümüze kadar adından söz ettiren bir kurguya imza atmıştır.

---

²⁰ Erol Tümertekin ve Nazmiye Özgüç, *Beşeri Coğrafya İnsan. Kültür.Mekân*, İstanbul, Çantay Kitabevi, 2006, s. 406.

²¹ Erol Tümertekin ve Nazmiye Özgüç, *Beşeri Coğrafya İnsan.Kültür.Mekân*, s. 406.

Resim 5: Hippodamos kentsel tasarımının ilk uygulamalarından Priene kenti (Türkiye)
Kaynak: <http://www.solcomhouse.com>

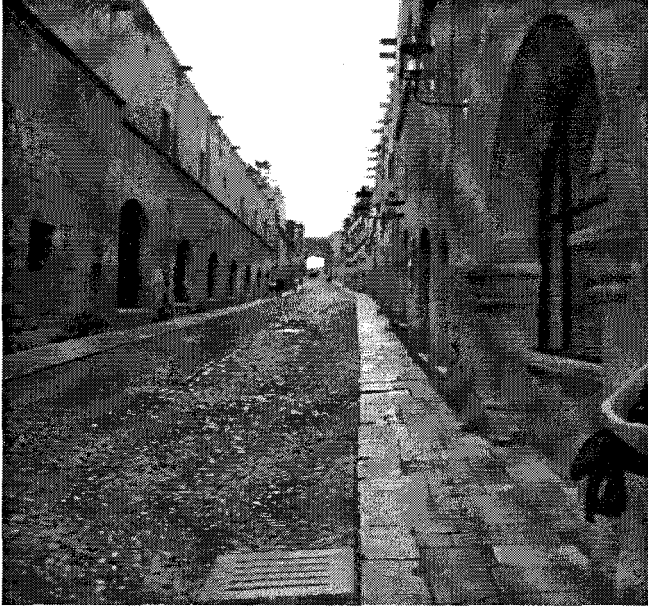
Resim 6: Hippodamos kentsel tasarımının ilk uygulamalarından Pire kenti (Yunanistan)
Kaynak: <http://www.sunsailing.eu>

Hippodamos Şeması'na göre planlanmış bir kentin, bir uçtan bir uca uzayıp giden sokakları, caddeleri, birbirlerini dik açılarla keserler. Bu kesişmeler eşit aralıklarla olabileceği gibi, aralıklardan biri ya da birkaçı ötekilerden daha küçük veya daha büyük olabilir. Binalar, böyle oluşan dikdörtgen ya da kare biçimli parsellerin içinde inşa edilirler. Böyle bir kent küçük parçalara bölünmüş bir kenttir. Bu nedenle Hippodamos'a "kentleri bölen adam" diyenler olmuştur. Bu bölmeyle ortaya çıkan şemanın bir adı da "dama tahtası" ya da "satranç tahtası"dır, çünkü böyle bölünen kentler onları andırırlar. Hippodamos Şeması'na göre bölünen kentler, aynı zamanda ızgara biçimindedirler. Priene (Resim 5), Pire (Resim 6, 7, 8, 9, 10) Milet, Olynthos, Rodos, Lokroi, Thuriol gibi kentler de Hippodamos Kentleri'dir. İndus Vadisi'ndeki Mohenjo Daro ve Harappa'da da, Santa Domingo'da da ve Güney Amerika'nın daha başka kentlerinde, Quito'da, Lima'da da rastlıyoruz. Sonra İskenderiye'de, New York'ta da Hippodamos ile karşılaşıyoruz²².

Resim 7: Pire kentinin günümüzde havadan görüntüsü.
Kaynak: <http://www.satimagingcorp.com>

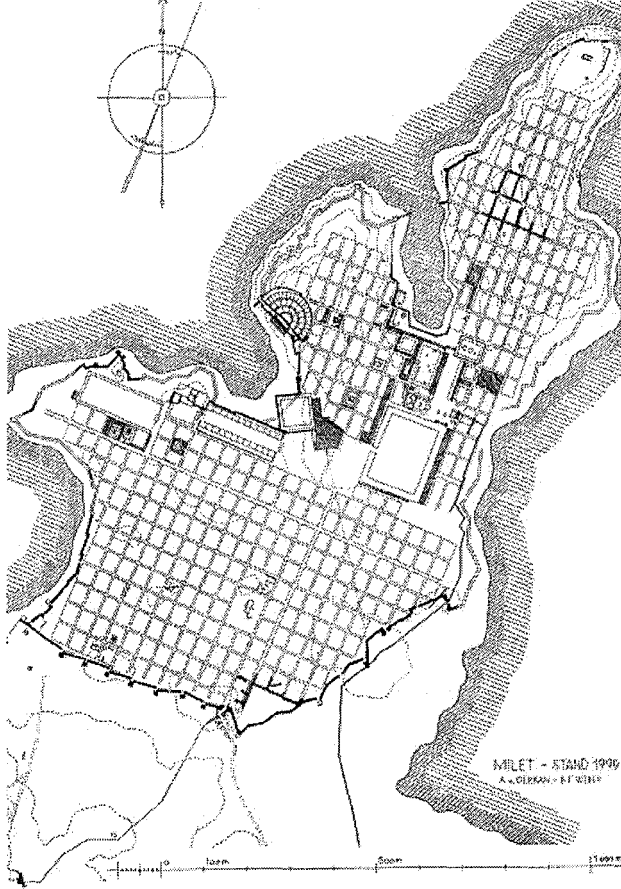
²² Gürhan Tümer, "Hippodamos", 2007, <http://www.arkitera.com/k198-hippodamos.html> (5 Ekim 2008).

Resim 8: Pire kentinde sokak düzeni.
Kaynak: <http://www.travelogue-blog.com>

Resim 9: Pire kentinin genel görünümü.
Kaynak: <http://www.bibleplaces.com>

Resim 10: Hippodamus planıyla antik Milet kenti.

Kaynak: <http://www.ruhr-uni-bochum.de>

Sanayi Devrimi'nden Sonra ilk şehir plancılarının ütopyacılarla çok ortak yanı olduğunu görmekteyiz çünkü planladıkları şehirlerin bir şekilde bir yerlerde var olmasını arzu ediyorlardı. Ütopyacıların mevcut şehirleri rasyonel ilkelere göre tasarlanmış tamamen yeni şehirlerle değiştirme arzuları doğal olarak devrimseldi. Bunlar arasında Fransız ütopyacı Charles Fourier (1772-1837) şehirselle düşünce üzerinde belki de en büyük etkiyi yaratmıştır. O'nun "*Phalanstery*" olarak adlandırdığı ütopyacı şehir anlayışıyla her biri beş kişiden

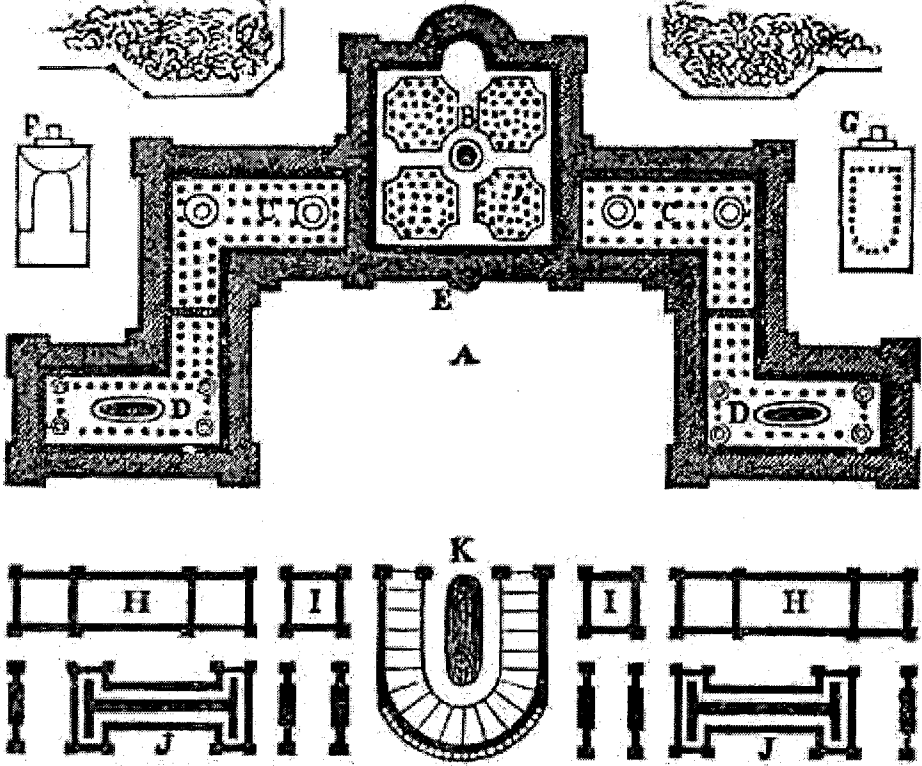
oluşan 300 ailelik bir yerleşme tasarlamıştı. *Phalange* denilen bu yerleşmede her ailenin kendi yaşam alanı olmakla birlikte yemekler ortak pişiriliyor ve yeniliyordu. Phalange, tüm yıl boyunca havalandırılan, kışın ısıtılarak, yazın serinletilen sokak galerilerine sahipti. Ulaşım, tamamen kapalı bu sokaklar ve tüneller yoluyla sağlanıyordu. 1842-1858 yılları arasında Amerika’da kırk kadar Phalange kurulmuşsa da pek uzun ömürlü olamamışlar; ancak ideal yaşama ortamı için deneyim ve birikimler oluşturmuşlardır (Resim 11-12).

Resim 11: Charles Fourier'in tasarladığı "Palange"

Kaynak: <http://utopies.skynetblogs.be>

Resim 12: Charles Fourier'in tasarladığı "Palange"

Kaynak: <http://www.digischool.nl>

Modern şehirciliğin dikey kentleri ve başka parlak projeleri XX. yüzyıl başında ideal kent teması üzerinde sürdürülmüş olan arayışları sona erdirememiştir. İngiliz şehirci Ebenezer Howard'ın mevcut büyük kentlerdeki banliyölerin yerini alacak olan ve bahçeli çevreleriyle farklılaşan yeni bir kentler sistemi tasarladığı 1898 tarihli *Tomorrow: A Peaceful Path to Real Reform* (Yarın: Gerçek Reform İçin Barışçıl Bir Yol) isimli eserinde ortaya attığı bahçe-kent hareketi bu arayışların önde gelenlerindedir. İngiltere'den Fransa'ya, Almanya'dan Amerika Birleşik Devletleri'ne kadar bahçe kentler XIX. ve XX. yüzyılların kesişme noktasında kentsel gelişmeyle gündeme gelen zorlu

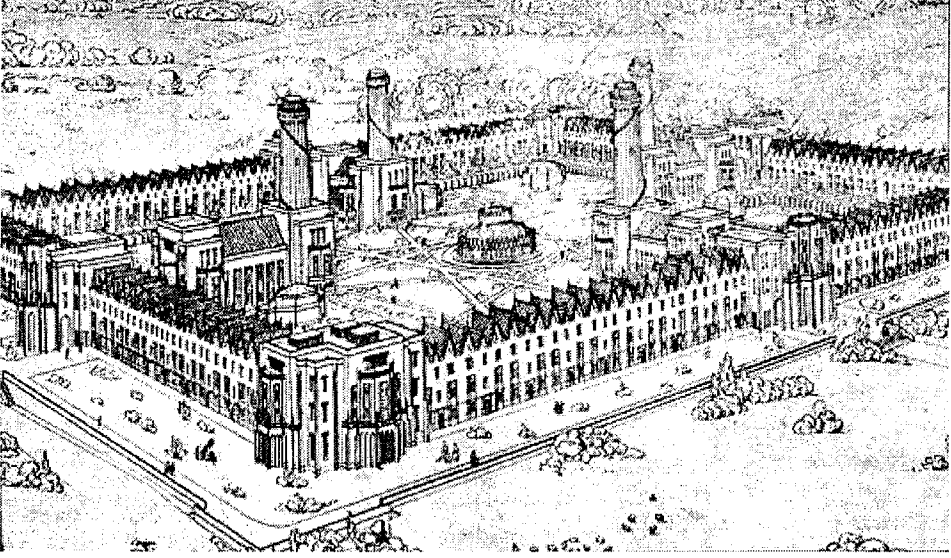
problemlere yanıt bulmaya çalışırlar²³. 1902'de Yarının Bahçe Şehirleri (Garden Cities of Tomorrow) olarak adı değiştirilen kitabında, Howard, sanayi şehrinin sınırsız büyümesini durdurmak ve bir ölçekte iyileştirmek üzere bir plan önermiştir. Bu bölgesel şehirler, tarımsal alanlar ve parkların oluşturduğu yeşil kuşaklar tarafından çevrelenecekti. Tüm arazinin sahibi toplum olacak ve her bir kasaba ya da şehir ve çevresindeki bölge birbirine kilitli bir bütün olarak planlanacaktı²⁴.

Howard tarafından ortaya konan ilkeler tümüyle yeni ilkeler değildi. Dört yüzyıl önce Leonardo da Vinci, Milano'nun her biri 300.000 kişilik parçalara bölünerek on uydu şehir halinde dağıtılması için Milano Dükü Ludovico Sforza'ya bir öneri götürmüştü. Fakat Howard'ı etkileyen Leonardo değildi. Etkinin esas kökleri Thomas More'un 1516'da yazdığı *Utopia*'sı ile John Belles'in 1696 tarihli *Colledge of Industry*'sinde ve ondokuzuncu yüzyıl fabrika sahiplerinin çeşitli önerilerinde yatmaktaydı. Gerçekten de 19. yüzyıl İngilteresi ütöpik fikirler bakımından oldukça zengindi. Çünkü sanayi şehri hızla yayılmıştı fakat 18. yüzyılın sınıf farkları hâlâ duruyordu ve sanayileşmeyle ortaya çıkan yeni ekonomi bunlar arasında bağlar kurulmasını zorunlu kılıyordu. 19. yüzyıl boyunca da çalışan sınıfın sıkıntılarını gidermek için çabalar harcandı. Aslında daha 1797'de İngiltere'de "yoksulun koşullarını iyileştirme derneği" kurulmuştu. Fakat çalışan insanların yaşadıkları ortamı iyileştirme hareketi çok yavaş ilerdi. Böylece 19. yüzyılın başında yaşama koşulları ile ilgili protestolar başladı ve çok sayıda "ütopyacı" topluluklar önerildi. Bu önerilerden biri de Robert Owen'ninkiydi. New Lanark'da (İskoçya) bir pamuklu dokuma tesisi sahibi olan Owen kendi tesisinde çalışanların çalışma koşulları, saatleri ve ücretlerinde çeşitli reformları başarılı bir şekilde uyguladıysa da bu reformlardan daha fazlasını amaçlıyordu. 1816'da tarım ve sanayiye birleştiren, birlikte çalışan toplum için olağanüstü bir plan öne sürdü. Bu planda kamu binalarının yerleştirildiği geniş açık bir mekân etrafında konutları topluyordu. Konutların çevresinde ise geniş bahçeler bulunuyordu ve tüm bu alan bir ara yolla çevrelenmişti. Bu ünitenin bir tarafında da fabrika ve atölyeler yer alıyordu. Bunun ötesinde her yönde 400 ha ile 600 ha arasında değişen bir tarım kuşağı uzanıyordu. Yerleşme yaklaşık 1.200 kişiye göre

²³ Michéle Riot Sarcey ve diğ., *Ütopyalar Sözlüğü*, s. 121.

²⁴ Erol Tümerterkin ve Nazmiye Özgüç, *Beşeri Coğrafya: İnsan.Kültür.Mekân*, s. 408.

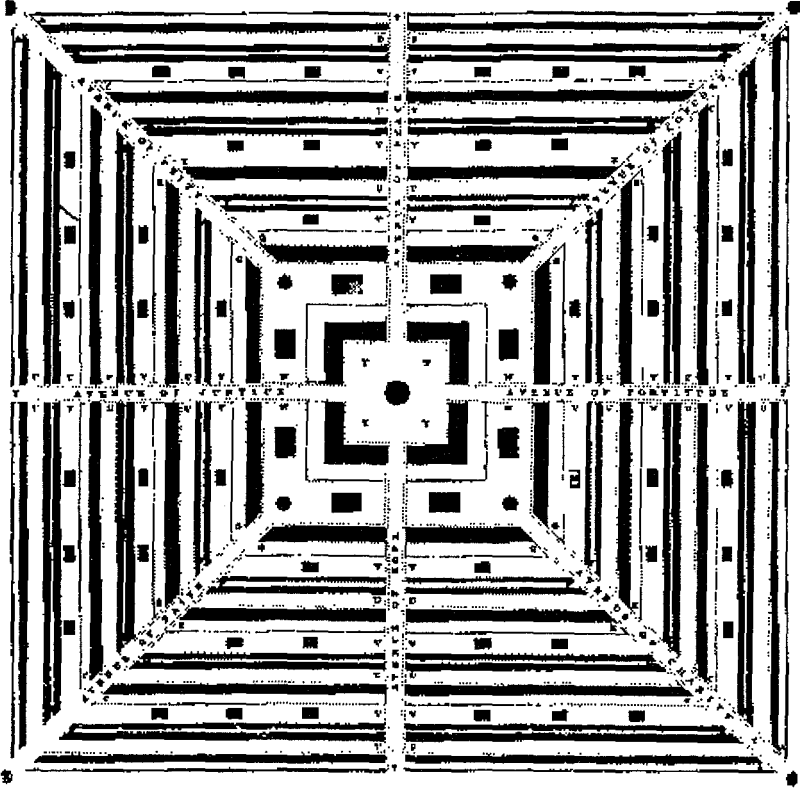
tasarlanmıştı. Owen, planını toplumun kendi kendisini destekler hale geldiği ve böylece de kamunun çektiği sıkıntının ağır bedelini azaltacağı varsayımına göre tasarlanmıştı (yerleşme şimdi World Heritage Site listesinde yer alıyor) (Resim 13).

Resim 13: Robert Owen'in planı
Kaynak: <http://commons.wikimedia.org>

Ütopyacıların bir diğeri ise 1849'da "National Evils and Practical Remedies" adlı bir tez yazan James Silk Buckingham idi. Adı geçen çalışmada, Buckingham, hazırladığı planını "10.000 dolayında nüfusa sahip birbirine bağlı bir toplum" için "model" olarak ortaya koymuştu. Buckingham, geçerli sınıfların ayrımını güzel evleri planının merkezine yerleştirerek, yavaş yavaş mütevazı konutlara ve imalathanelere geçerek kabul ediyordu. Ütopyacıların tüm önerileri gerçekleştirilmedi fakat bunlar şehirselleşmenin giderek büyüyen sorunları üzerine dikkati çekmeyi başardılar²⁵ (Resim: 14).

²⁵ A. B. Gallion ve S. Eisner, *The Urban Pattern: City Planning and Design*, New York-Londra, 1963.

Resim 14: James Silk Buckingham planı

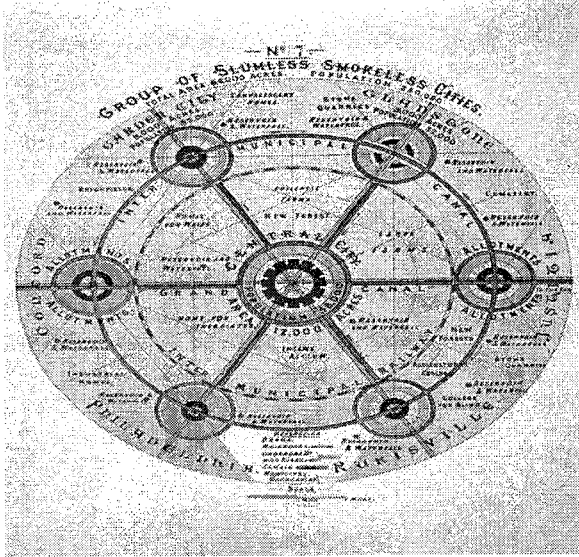
Kaynak: <http://www.library.cornell.edu>

Howard'ın ütopyası ise gerçekleşmişti: Lechtworth ve Welwyn Garden City, Londra'nın etrafındaki savaş sonrası yeni şehirlerin kalıbını şiddetli bir şekilde etkilemişlerdir. Şehirlerdeki yüksek yoğunluklu ikamet alanlarına karşı tepki bütün bu yeni şehirlerdeki düşük yoğunluklu konut alanlarında açık bir şekilde görülmektedir²⁶ (Resim 15, 16, 17, 18, 19, 20).

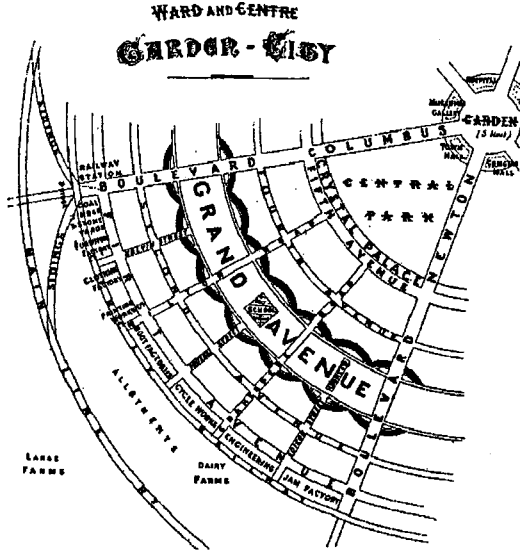
²⁶ Erol Tümertekin ve Nazmiye Özgüç, *Beşeri Coğrafya İnsan.Kültür.Mekân*, s. 408.

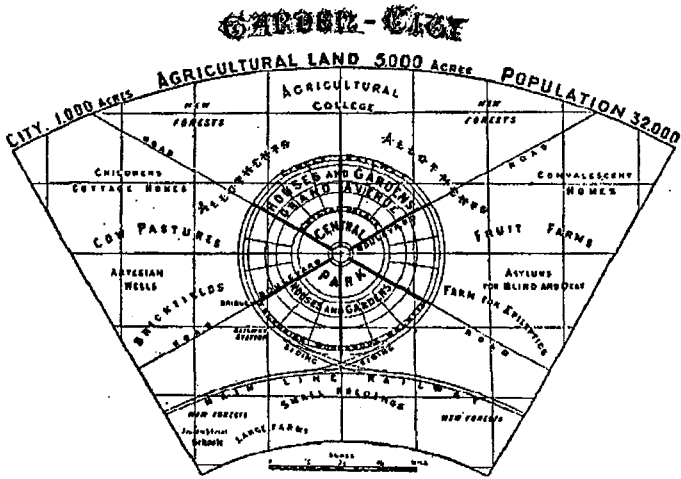
Resim 15: İlk Bahçeşehirlerden Welwyn Garden City'deki dönüşüm
Kaynak: <http://ocw.mit.edu>

Resim 16: Ebenezer Howard'ın Bahçe Şehir planı.
Kaynak: <http://ocw.mit.edu>

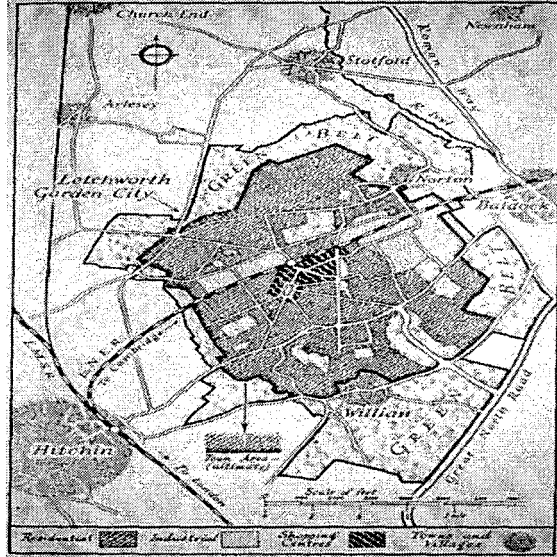
Resim 17: Ebenezer Howard'ın Bahçe Şehir planından bir kesit.
Kaynak: <http://www.library.cornell.edu>

Resim 18: Ebenezer Howard'ın Bahçe Şehir planından bir kesit.
Kaynak: <http://www.library.cornell.edu>

Resim 19: Welwyn Garden City'nin planı.
Kaynak: <http://ocw.mit.edu>

Resim 20: Letchworth Garden City'nin planı.
Kaynak: <http://www.lib.umd.edu>

19. yüzyılda içinde bulunduğu kır ve kent yerleşmelerini inceleyen ve bir bütün olarak gören Howard'ın ortaya koyduğu tasarımda, kentin yaşam biçimi kırsal yaşam kazanımlarıyla bir arada uyum içindedir. Böylece hem kent hem de kırsal açıdan birçok uyumsuzluğa neden olabilecek sorunları bertaraf etmiştir.

Böyle bir tasarımın sanayi devriminden itibaren geçen süreç içinde kentlerin günümüz için çağrıştırdıklarına bakacak olursak; kent, insanlar için artık bir özgürleşme alanı veya imge olmaktan çıkmıştır. Bir başka deyişle süreç, insanların özgürlük ve mutluluklarını kentten kaçarak doğaya dönüş arayışını hızlandıran bir süreç olmuştur²⁷.

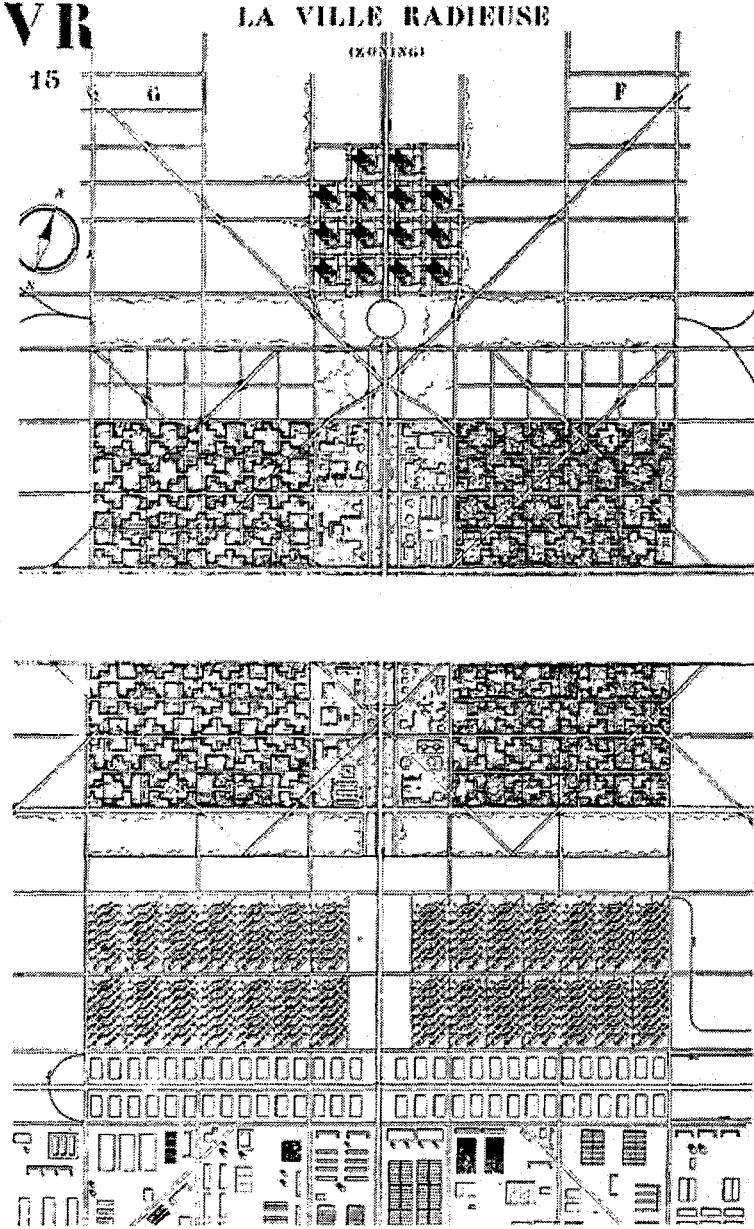
Howard dışında başka birçok şehir plancısı ütopyik görüşlerle şehirler ya da daha dar yerleşme birimleri yaratmaya çalışmışlardır. Örneğin Frank Lloyd Wright'ın Broadacre City'si aile evinin şehir dışına taşınmasının nihai durumunu gösterirken yaklaşık 10 km² alana sahiptir ve 1400 aileyi (7000 kişi) barındırır; ızgara planlı bir iç ulaşım sistemine sahiptir. Ütopyik görüşte olan fakat yüksek binaları savunan Le Corbusier de 1922-1935 yılları arasında endüstri kentinin çarpıklığına karşı her birinin etrafında yeşil bir mekânın yer alacağı, manzaralı ve geniş görüş alanına sahip, birer cam kule halinde yüksek büro binaları ve apartmanların oluşturduğu ışık saçan bir şehir, "Radyant Şehir" inşa etmek istemişti. Yüksek binalar içinde çeşitli kolaylıkların toplanması, şehri çevresinden özgür kılacaktı. Charles Fourier'den etkilenen Le Corbusier'in "parktaki kuleler" dediği böyle binalar her yerde kurulabilirdi (Resim 21-22).

Şehirlerle bağlantılı Ütopyacı düşüncelerle bazı şehirlerimizin bağlantısı da kurulmuştur. Örneğin Ankara'nın başkent olarak inşa edilmesi kapsamında Jansen'in Ankara için yaptığı, ekolojik yapıyı koruyan, yeşili ve maviyi içeren yerleşim planının ütopyist bir vizyon taşıdığı ileri süren Güçer ve Yılmaz "her ne kadar günümüz koşulları bu ütopyik yaşam kurgusundan uzak olsa da, o dönem dinamikleri içinde gizemli imgelere sahip bu planın öngördüğü yaşam alanlarının gerçekleştirilebilirliğinin olduğu açıkça görülmektedir" diyerek "Ankara Kenti Ütopyaları" olarak bazı konut projelerini yine belirlenmiş mekanlara göre ele almaktadırlar²⁸.

²⁷ İsmail Coşkun, "Kent ve Ütopyalar", *Sosyoloji Dergisi*, 3. Dizi, 9. Sayı, 2004, s. 191.

²⁸ Zeynep A. Gürel Güçer ve Gülşen Yılmaz, "Kent Ütopyaları Kapsamında Konut Tipolojileri", *G.Ü. Fen Bilimleri Dergisi* 17 (4), 2004, s. 133-147..

Resim 21: Le Corbusier'in planı.
Kaynak: <http://www.kosmograph.com>

Resim 22: Le Corbusier'in planı.
Kaynak: <http://www.oziiio.com>

Geniş bir anlatıma ve araştırmaya konu olan ütopyalar, insanlık geçmişi kadar eski ve insanlığın geleceği kadar önemli bir yere sahiptir. Ütopyaların, yaşamın her alanına nüfuz etmiş, bireyden topluma ve büyük kitlelere kadar geniş bir yelpazede her kesime hitabeden bir yanı olduğu gibi, aynı zamanda oldukça ciddi ve bir o kadar da güçlü bir yanının olduğu da ortadadır. Ütopya, içerik itibariyle geçmişe veya geleceğe ait bir kavram değildir, tüm zamanları içinde barındıran bir genişliğe sahiptir. Dolayısıyla dünü, bugünü ve yarını bir arada tutar ve bu bakımdan bir bütünlük gösterir.

Sonuç olarak, geçmişte olduğu gibi, bugün bile insan gerçekleştirmiş olduğu faaliyetlerin neredeyse tümünde doğal şartları hesaba katmak zorundadır. Bu, hayalî ve gerçekleşmesi imkânsız olarak kurgulanan bir ütopya olsa bile; üzerinde durulması, düşünülmesi, yorumlanması ve hatta uygulanması

gerekmektedir. Zaten başta A.B.D. olmak üzere, 21. yüzyılın birçok konut projesi, geçmişte teori düzeyinde kalan ya da gerçekleşen “ütopya”lara dayanan yerleşme projelerini pazarlamaya çalışmaktadırlar. Ütopyalarda arka planda daima mekânsal bir kurgu olması, ütopyanın daima coğrafi bir gerçeğe dayandırılmış olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla, ütöpik düşüncenin, mekânı dönüştürme amacı, şekli ve gücü coğrafya açısından değerlendirilmeyi de zorunlu kılmaktadır.

